

- ¹³ Маннергейм К.Г.Э. Мемуары, М.: Вагриус, 1999. <http://regiment.ru/Lib/B/21/1.htm>.
- ¹⁴ Головин Н. Вказ. праця. – с. 59.
- ¹⁵ Керсновский А. Вказ. праця. – с. 224.
- ¹⁶ Дерябин А., Дзысь И. Первая мировая война. Кавалерия Российской императорской гвардии. – Москва, 2000. – АСТ. – с. 15–16.
- ¹⁷ Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь – М.: Вече, 2000. – с. 485.
- ¹⁸ Головин Н. Вказ. праця. – с. 60.
- ¹⁹ Рыжкова Н. Вказ. праця. – с. 118.
- ²⁰ Поляков А. 6-я Донская Казачья батарея в бою у деревень Баламутовка и Ржавенцы. – с. 20-21.
- ²¹ Рыжкова Н. Вказ. праця. – с. 121.
- ²² Оськин М. Вказ. праця. – с. 174.
- ²³ Головин Н. Вказ. праця. – с. 61–62.
- ²⁴ Рубец И. Вказ. праця. – с. 44.
- ²⁵ Головин Н. Вказ. праця. – с. 61–62.
- ²⁶ Головин Н. Вказ. праця. – с. 62.
- ²⁷ Сливинский А. Конный бой 10-й кавалерийской дивизии генерала графа Келлера 8/21 августа 1914 года у д. Ярославце, Сербия 1921. – с. 54.
- ²⁸ Рыжкова Н. Вказ. праця. – с. 122.
- ²⁹ Краснов П. Воспоминания о Русской императорской армии / П.Н. Краснов; предисл. К.Н. Хохульникова. – М.: Айрис-пресс, 2006. – с. 402.
- ³⁰ Рыжкова Н. Вказ. праця. – с. 124.
- ³¹ Рубец И. Вказ. праця. – с. 44.
- ³² Там само.
- ³³ Рыжкова Н. Вказ. праця. – с. 124.
- ³⁴ Ганин А., Левченко А., Семенов В. История 1-го Оренбургского казачьего полка. – Х.: Райдер, 2007. – с. 15.
- ³⁵ Оськин М. Вказ. праця. – с. 174.
- ³⁶ Рубец И. Вказ. праця. – с. 44.
- ³⁷ Рыжкова Н. Вказ. праця. – с. 125.
- ³⁸ Головин Н. Вказ. праця. – с. 63.
- ³⁹ Керсновский А. Вказ. праця. – с. 280.
- ⁴⁰ Там само.

УДК: 930(477)(092)Кошарнівський

© Степан Борчук (Івано-Франківськ)

У КОЛІ ЧИТАЧІВ “УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ”: МИКОЛА КОШАРНИВСЬКИЙ (1900 – 1979)

У статті йдеться про рецепцію читацьким загалом УРСР видання “Української Радянської Енциклопедії” 1957 – 1965 рр. й, зокрема, сприйняття читачами заключного тому УРЕ – “УРСР”. У центрі уваги – яскрава постать Миколи Григоровича Кошарнівського (1900 – 1979), учасника громадсько-політичного, культурно-освітнього й наукового життя республіки 1917 першої половини 1930-х рр., активного й вдумливого рецензента довідково-енциклопедичної й мемуарної літератури 1960 – 1970-х рр.

Ключові слова: Микола Григорович Кошарнівський, “Українська Радянська Енциклопедія”.

Борчук С.

В кругу читателей “Украинской Советской Энциклопедии”: Николай Кошарнировский (1900–1979)

В статье рассказывается о рецепции читательской общественностью УССР издания “Украинской Советской Энциклопедии” 1957 – 1965 гг. и, в частности, восприятие читателями заключительного тома УС – “УССР”. В центре внимания – яркая фигура Николая Григорьевича Кошарнировского (1900-1979), участника общественно-политической, культурно-образовательной и научной жизни республики 1917 – первой половины 1930-х гг., активного и вдумчивого рецензента справочно-энциклопедической и мемуарной литературы 1960 – 1970-х гг.

Ключевые слова: Николай Григорьевич Кошарнировский, “Украинская Советская Энциклопедия”.

Borchuk S.

“Ukrainian Soviet Encyclopedia” readers’ circle: Nicholas Kosharnivskiy(1900 - 1979)

The article discloses a reader’s perception of UkSSR’s edition of “the Ukrainian Soviet Encyclopedia” of 1957 - 1965’s on the whole and, readers’ insight of the final volume of URE – “UKRAINE, in particular”. Of particular interest is the figure of Mykola Grigory Kosharnivskiy (1900 – 1979), a participant of public-political, cultural and educational and scientific life of the republic 1917 – in the early 1930’s, active and serious reviewer of reference encyclopedic and memoir literature in 1960 – 1970’s.

Key words: Mykola Grigory Kosharnivskiy, “Ukrainian Soviet Encyclopedia”.

5 червня 1965 р. було підписано до друку заключний том першого радянського видання “Української Радянської Енциклопедії”.

“17-й том УРЕ є першим енциклопедичним виданням, в якому сконцентровано основні відомості про Українську РСР, – йшлося у вступній статті від Головної редколегії. Він являє собою складову

частину всієї Української Радянської Енциклопедії. На відміну від попередніх 16 томів, в яких кожна стаття розміщена за алфавітом і в стислому викладі розкриває одне поняття, явище, подію, 17-й том складається з окремих нарисів про природу, населення, історію, суспільний і державний лад УРСР, про Комуністичну партію України, Ради депутатів трудящих та інші організації, про досягнення в усіх галузях народного господарства, про розвиток освіти, науки, техніки, літератури і мистецтва. Ці питання стисло висвітлено в окремих статтях у відповідних томах УРЕ. В 17-му ж томі вони об'єднані в розділи-нариса загальною характеру”¹.

У тій самій вступній статті стверджувалося, що 17-м томом завершується видання республіканської енциклопедії. Водночас зауважувалося, що 17-й том УРЕ як самостійна праця про Українську РСР публікується також окремим виданням для широкого кола читачів і “присвячується 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції”. Наголошувалося: “Для широкого громадського обговорення матеріалів 17-го тому УРЕ його макет було надіслано усім науковим установам Академії наук УРСР, усім вищим учбовим закладам, партійним, державним і громадським організаціям республіки. У процесі обговорення понад 300 установ і організацій надіслали свої пропозиції, зауваження і побажання, які було взято до уваги при остаточному редагуванні книги.

Головна редакційна колегія Української Радянської Енциклопедії складає щиро подяку авторам, усім установам і організаціям та особам, які брали участь у підготовці цього тому”².

24 квітня 1965 р. до головного редактора УРЕ звернувся ще один дописувач – рецензент: “Високошановний Миколо Платоновичу! Дозвольте потурбувати Вас в питанні останнього тому УРЕ. Він – підсумок величезної роботи й видатне громадське явище.

В силу різних причин (не мені говорити Вам про них) в томах УРЕ є помилки, головню, ідеологічного характеру й особливо в питаннях культури, літератури, мистецтва з погляду сьогодні. І майже всі вони незалежні від авторів статей і членів редколегії. Тим-то Ви, звичайно, докладаєте всіх зусиль, щоб, що можна, “виправити” в останньому томі – “Укр[аїнська] РСР”.

Я дозволю собі висловити думку багатьох шанувальників укр[аїнської] літератури щодо одної досі одіозної (трагічної) постаті в українській радянській літературі – Миколи Григоровича Хвильового. Я тільки-но переїхав на Україну, майже після 30-річного проживання в РРФСР, отже, може не “в курсі діла”. І буду говорити тут про погляди свої й інших шанувальників укр[аїнської] літератури, що живуть у РРФСР, на М. Хвильового. Чи не час повернути укр[аїнській] літературі М. Хвильового, одного з перших радянських поетів і прозаїків, пролетарського письменника перших років Жовтневої революції на Україні, учасника громадянської війни, члена КП(б)У з 1918 чи 1919 р., що багато сил віддав створенню й розвитку укр[аїнської] рад[янської] літератури? Слід сказати повно, вичерпно й *про його заслуги в укр[аїнській] літературі й його помилки*. Так, помилки його були великі (“Геть від Москви!”, “орієнтація на Європу” – тоді буржуазну). Тут і ВАПЛІТе, і статті в “Вістях”..., і “Вальдшнепи”...). Про ці помилки, явно націоналіст[ичного] характеру, в свій час сказала партія, чимало говорив старий більшовик Микола Олексійович Скрипник. До речі, одного разу він сказав (я читав у газеті): “Люблю тебе, моя комета (це до Хвильового М.), но не люблю твій довгий хвіст” – і пояснив цю думку. Хвильового в свій час критикували гостро і правильно, но ніхто, пригадується мені, не називав його ворогом народу. І помер він (самогубство) членом партії. Невже *зараз*, коли знову повернулися ленінські норми, принципи організації у нас політ[ичного] життя, не треба сказати, що було у Хвильового й хорошого (хоч участь у гор[ожанській] війні), видати кращі його твори?! Хіба “Кіт у чоботях” не наш твір? І до оцінки його творів треба підходити історично, в світлі епохи, як часто ми говорили в перші роки рад[янської] влади (пригадуєте “Т. Шевченко в світлі епохи” А. Річицького?). І з тогочасного огляду нічого шукати крамолу в його новелі “На глухім шляху” (“Глибокі борозни літ...”), цій чудовій поемі³. “Азіатський край” – Ну, недоречність. Є огріхи. Але в ній, новелі, й гарного багато, поезія справжня. Я був сільським учителем “тих” років і знаю, що у новелі багато правди. Вона не ворожа нам була й є. А рядки її (не лише рядки) закарбувалися в пам’яті навечно. Для мене особисто нема сумнівів, що в час великого іспиту в 1941 – 1945 рр. – М. Хвильовий був би з нами, був би в перших лавах на фронті Вітчизняної війни. Та й Ви, я певен в цьому, такої ж думки. Як і всі, хто знав його.

Всіх “соратників” Миколи Хвильового реабілітовано. Друкують... Чому ж Хвильовий досі ізгой, остракізований? ... А як Ленін вчив ставитися до тих чесних людей, хто помилявся, але згодом щиро визнавав свої помилки?! *Ви це добре знаєте*. І не буду тут я наводити відповідні цитати з В. І. Леніна, наводити приклади з історії нашої партії, історії радянської влади. Я маю моральне право писати про “відродження” революційного (а не націоналіста) Хвил[ьового], *бо боровся з “хвильовизмом”* (як із “шумскізмом” і “волобуєвщиною”); починаючи з перших помилкових його

висловлювань на шпальтах рад[янських] органів преси...”⁴ (виділення по тексту тут і далі – автора листа. – С. Б.).

І далі у текст листа, загалом витриманого у звичних кліше радянської пропаганди (з деякими нюансами, внесеними хрущовською “відлигою” й реабілітаційними процесами другої половини 1950-х – початку 1960-х рр.), був вкраплений мемуарний фрагмент “від себе”, а саме: “Я познайомився з М. Хвильовим, О. Досвітнім влітку 1932 р., коли вони приїхали відпочивати до Чернігова (і тут прожили місяців зо 2). Зустрічався й розмовляв разів 4 – 5 (я більше бував тоді в роз’їздах). Ми, керівні робіт[ники] Чернігова, дуже допомогли їм з родинами матеріально (квартири безплатні, прикріплення до закритих їдалень – це ж 1932-ий рік!) Нас підтримав тодішній секретар Міськпартк[ому] М. Склярський (років 10 тому був прокурором у Воронежі, здається): “Визнали хлопці помилки, треба їм допомогти закріпити правильні погляди, треба допомогти матеріально”. І в наші зустрічі ніколи я не чув від Хвильового якихось націоналіст[ичних] рецидивів.

До них, між іншим, приїздили в гості, на кілька днів, разом з ними полювали, Г. Епик та Майк Йогансен...”

Кореспондент Миколи Бажана наголошував, що його звернення – не “доповідна записка”, не стаття про М. Хвильового: “Перечитую і бачу непослідовність, місцями замалу аргументацію своїх думок, недостатню конкретність подекуди. Але я пишу *М. П. Бажану*, який добре все це знає, пишу наспіх, без чернеток. Та й недужиться. І, може, ломлюся у відкриті двері... Тоді пробачте... З прив[ітом] *М. Кошарнівський*”⁵

До вищезгаданого листа Микола Григорович долучив ще одне звернення – цього разу до редактора історичного відділу енциклопедії: “Шановний товаришу редакторе історичного нариску в 17 т. УРЕ – “Україна”.

Я майже 30 років (до Х.[19]64) прожив у РРФСР. Донедавна працював (нині пенсіонер) і мало мав вільного часу. В міру сил і матер[іальних] можливостей стежив за укр[аїнською] літературою, історією укр[аїнської] літератури, мистецтвом. За ці роки лише раз був на Україні – в травні 1962 р.: “не дозволяли” їздити робота, а пізніше хвороба.

За історією України я не стежив, як не вважати, що придбав і прочитав “Нариси історії Комуніст[ичної] партії України”. Хоч і чимало в ній (маю на увазі 1^е видання) помилок, чимало примірників її поширив серед вихідців з України, що жили в нашому р[айо]ні (Ростовської обл.). Це до речі. Колись, живши на Україні, я трохи друкувався (літер[атурно]-критичні і історичні статті – ці останні під власним прізвиськом в журн[алі] “Літопис революції”, наприклад, у № 1-2 за 1932 рік, “Юн[ий] революціонер”). Головуючи кілька років у Науковому т[овариств]і в Чернігові, я стимулював увагу місцевих науковців до тем з історії промисловості України (це ж були роки індустріалізації, і іноді відповідні роботи істориків ставали в пригоді робіт[никам] планових органів). І сам для прикладу написав розвідку “З історії старої паперової промисл[овості] на Чернігівщині”. Надрукував у Ю. Меженка в “Бібліол[огічних] вістях” (№№ 3 і 4 за 1930 р.). Це, щоб не давати в “Україну” М. С. Грушевського... Працював напружено і дуже поспішно: 1) мали закрити на довгий час архів Києво-Печерськ[ої] лаври; 2) редакція “Бібліол[огічних] вістей” дала жорсткий строк; 3) я використовував свою місячну відпустку й мав їхати на “кампанії” (це ж 1930 рік, а в ті роки половину року доводилося бувати на “кампаніях” – колективізація й т. і.). Тим-то роботу я обмежив територіяльно (та й паперова промисловість концентрувалася тоді переважно на Чернігівщині). Їй вийшла вона дещо сируватою (фактичного й цінного матеріалу в ній багато). Про стару промисловість на Лівобер[ежній] Україні матеріалу чимало: Розвідка Єфіменка “Рудни на Северщині” (К[иевская] Старина, 1888, IV); Слабченка М. – “Организация хозяйства Украины”; розвідки Оглобліна; “Гути на Черніг[івщині]” – Модзалевського й, нарешті, робота колишнього чернігівця П. Федоренка “Рудни на Лівобер[ежній] Украине”, изд. АН СССР, 1961 р.”⁶.

М. Кошарнівський подавав вищезгадану інформацію у надії, що вона знадобиться при висвітленні питань історії економіки України в енциклопедичному виданні.

Цікава постать автора цих листів – Миколи Григоровича Кошарнівського (1900–1979). Його вищезгадане листування з Головною редакцією УРЕ, а також розлога кореспонденція з широким колом тогочасних українських літераторів (М. П. Бажан, В. З. Гжицький, Г. П. Григор’єв, І. Ю. Сенченко, Ю. К. Смолич, М. П. Стельмах та ін.), вітчизняних науковців, зокрема істориків (В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, П. К. Федоренко та ін.), дозволяє доволі повно реконструювати його біографію.

Народився Микола Григорович 19 грудня 1900 р. на Катеринославщині у родині залізничного службовця. Мати – росіянка, батько – українець. Попри поширений стереотип щодо домінування материнського начала при визначенні національності дитини переважило українство батька. Так, у

листі до Ю. Смолича від 27 січня 1969 р. М. Кошарнівський таким чином характеризував власну самоідентифікацію: “Я напівросіянин (метис), ріс переважно серед росіян, вчився, як і Ви, в гімназії, потім Червона Армія, військов[ий] інст[итут], тbc (туберкульоз. – С. Б.), голод 1922 р. на півдні, село 1922/23 [рр.] і далі (вчитель) на межі з Білор[уссю]. Полюбив укр[аїнську] мову, пісні, а згодом і літер[атуру] від батьківських укр[аїнських] пісень. Люблю й шаную досі. Не забув і в ті майже 30 років, що жив (донедавна) в Росії...”⁷.

В одному з ранніх (перших) листів до Ю. Смолича (19 січня 1959 р.) М. Кошарнівський, зберігаючи політично коректну дистанцію до “націоналістичної” установи у Катеринославі та її книгозбірні, побіжно згадував: “Членом “Просвіти” не був, а книжки з її бібліотеки, як і “Демокр[атичного] клубу”, що їм керували й більшовики, брав”⁸.

Втім, більшовицька агітація таки справила вплив на молодого хлопця, й 1917 р., за його власним свідченням, він записався до Червоної гвардії, однак на перешкоді став батько (“батько випоров” і “не пустив”)⁹. Втім, уже 1919 р. батько не зміг завадити синові вступити до червоного війська.

Цікава своєю щирістю мемуарна замальовка Миколи Григоровича у листі до Ю. Смолича від 12 червня 1961 р. (з приводу роману “Рева та стогне Дніпр широкий”). Кореспондент згадував студентський мітинг у Катеринославі наприкінці 1918 р., що у ньому брали участь студенти університету й гірничого інституту: “Пригадую: праворуч були ті, що співчували білим, в центрі – небагато – укр[аїнські] націоналістично настроєні студенти (головно філологи – у великій мірі синки попів, дяків) й ліворуч “ліві” (небагато)... Мітинг скінчився бійкою в приміщенні Університету, куди ліві перенесли свої збори. І тут попало нам від філологів – попівських синків, відгодованих на книшках...”¹⁰.

М. Г. Кошарнівський закінчив 1918 р. 2-гу Катеринославську державну гімназію. Після демобілізації з РСЧА 1920 р. навчався у Катеринославському гірничому інституті та Катеринославському університеті. У 1920-х рр. учителював, викладав у Чернігівському інституті народної освіти (з 1926 р. – викладач соціально-економічних дисциплін, завідувач кафедри, декан), обирався до освітянських профспілкових органів (очолював профспілку “Робос” Чернігівської округи). Як місцевий культосвітній функціонер був причетний до тогочасних урочистостей з нагоди вшанування пам’яті видатних земляків-літераторів – Л. Глібова й М. Коцюбинського. У листі до Ю. Смолича від 13 лютого 1969 р., відповідаючи, очевидно, на заклик письменника написати власні спогади, Микола Григорович чи то запитував, чи то стверджував: “Може б, слід було розповісти про сутичку з С. Єфремовим за кулісами урочист[ого] засідання в Чернігові 5.III.1927 р. з нагоди 100-річчя Л. Глібова в зв’язку з моєю доповіддю (син Л. Глібова дякував за “ню”)?”¹¹

Пам’ятний для Миколи Григоровича епізод березня 1927 р., однак, не дістав належної фіксації у щоденникових записах академіка С. О. Єфремова. У них, у нотатці за 6 березня 1927 р., йдеться: “Увечері, годині о 7 S почалося засідання. Розпочав його призначений од виконкому голова, якийсь хлопчина, комуніст. Не сказавши ніякого привітання, він одразу запропонував почати з доповідів... Офіційний Чернігів на святі не був зовсім... В самому кінці засідання, власне, вже коли програму його вичерпано, виступив хтось од Чернігівського ІНО і якийсь другий суб’єкт і сконфужено прохамаркали, що і вони “теж вітають...”. Публіка зрозуміла й оцінила цей занижений і з примусу зроблений виступ [...]”¹². Очевидно, для знаного літературознавця й віце-президента ВУАН постать молодого М. Кошарнівського була невідомою й невиразною (у щоденникових записах Сергія Олександровича він міг бути одним з трьох: “хлопчиною-комуністом”, “кимсь від Чернігівського ІНО” (найвірогідніше) або “якимось другим суб’єктом”).

На початку 1930-х рр. Микола Григорович працював викладачем Чернігівського інституту народної освіти, очолював Чернігівське наукове товариство, був завідувачем відділу культури Чернігівського міськкому КП(б)У, автором низки розвідок, серед яких найбільшу цінність становила його вищезгадана ґрунтовна стаття про історію старої паперової промисловості на Чернігівщині¹³. Даниною тогочасній кон’юнктурній моді була спільна з дружиною А. Хвилі (Галиною Терезанською) рецензійна стаття у часописі “Літопис революції”¹⁴. Студентами М. Кошарнівського у Чернігівському ІНО (згодом Чернігівському інституті соціального виховання) були знані згодом українські історики, провідні науковці Інституту історії АН УРСР Вадим Архипович Дядиченко (1909 – 1973) – випускник 1929 р. та Федір Євдокимович Лось (1908 – 1980) – випускник 1931 р.¹⁵ Сам же їхній викладач, згідно з поширеною практикою того часу, завершив власну вищу освіту екстерном й лише 1932 р.

У середині 1930-х рр. М. Кошарнівський, тоді завідувач сектору культури, науки й освіти Чернігівського обкому КП(б)У, за його власними словами, “чимало потерпів (морально)”¹⁶ під час другого ув’язнення (20 серпня – 3 жовтня 1934 р.) “визнаного лідера чернігівських істориків і

краєзнавців” Павла Костянтиновича Федоренка (1880–1962), обвинувачуваного у приналежності до міфічної “української контрреволюційної організації” й проведенні “націоналістичної роботи проти радянської влади”¹⁷. Після повернення з заслання (після третього арешту й вироку) П. К. Федоренко в останні роки життя мешкав у Києві, де завершив розпочату наприкінці 1920-х рр. працю з історії промисловості українського Лівобережжя XVII–XVIII ст.¹⁸. Саме тоді Павло Костянтинович порадив М. Кошарнівському доопрацювати й видати окремою монографією його давню публікацію про стару паперову промисловість на Чернігівщині (порада не була реалізована).

У січні 1935 р. рішенням бюро Чернігівського обкому КП(б)У М. Кошарнівського було виключено з партії за “український націоналізм”.

Від неминучих репресій і ймовірної загибелі Миколу Григоровича урятувала дружня медична рекомендація акад. М. Стражеска, який запропонував хворому на туберкульоз та артрит пацієнту залишити Україну й перебраться до Росії у Сальські степи, де він і пропрацював аж до початку радянсько-німецької війни, по завершенні якої осів у селі Покровському Неклинівського району Ростовської обл. Тут М. Кошарнівський викладав математику у середній школі, тривалий час був її директором. 1960 р. вийшов на пенсію. У жовтні 1964 р. нарешті повернувся в Україну, оселившись з дружиною (згідно з рішенням “консиліуму” “київської” й “московської” доньок в Ірпені поблизу Києва).

29 липня 1965 р. завідувач редакції літератури Головної редакції УРЕ Микола Пилипович Пивоваров інформував М. Кошарнівського про розгляд його зауважень до макета 17-го тому УРЕ й, зокрема, статті “Література” у ньому. Властиво, редакційна відповідь була дипломатичною відмовою корегувати висвітлення постаті й творчості М. Хвильового у цьому енциклопедичному виданні: “Головна редакція Української Радянської Енциклопедії одержала Вашого листа із зауваженнями до статті “Література” [...]. В них мова іде про М. Хвильового. З листа видно, що Ви обізнані з творчою і громадською діяльністю М. Хвильового, тому немає потреби говорити про важливі ідейні помилки і збочення цього письменника. Оцінку цьому Ви знайдете в “Нарисах історії Комуністичної партії України”, К., 1964 р., стор. 339, в “Історії української радянської літератури”, К., 1964 р., стор. 65, 71, 125, 126. В такому ж плані про М. Хвильового говориться і в 17 томі УРЕ (стор. 578). Усі ці оцінки прийняті радянською наукою, і ми їх повинні дотримуватися. В нашу компетенцію не входить займатись дослідженням цього питання і переоцінювати творчість цього письменника. Не маємо можливості також і спеціально зупинитися на творчій і громадській діяльності М. Хвильового в такій загальній, обмеженій певним розміром енциклопедичній статті...”¹⁹

Попри “обмежений обсяг”, постать Миколи Хвильового тричі й щоразу у негативному контексті згадувалася у однотомнику. Вперше це прізвище з’являлося у підрозділі “Українська РСР в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію і підготовку суцільної колективізації сільського господарства (1926-1929 рр.)” загального розділу “Історія”, де стверджувалося: “Партійна організація республіки дала також рішучу відсіч націонал-ухильникам, які намагалися підірвати дружбу трудящих України з іншими народами Союзу РСР. Комуністи рішуче засудили прояви місцевого націоналізму, зокрема погляди О. Шумського, М. Хвильового, М. Волобуєва, які були об’єктивно спрямовані на підрив і ослаблення дружби українського народу з іншими народами СРСР, насамперед з російським народом; вони були на руку ворогам Радянської влади”²⁰. Віддавали “данину” офіційній “боротьбі з хвильовизмом” у вищезгаданому канонізованому радянською пропагандою поборюванні “націоналістичної тріади” (“шумськізму – хвильовизму – волобуєвщини”) й автори розділу “Комуністична партія України” енциклопедії: “КП(б)У вела наполегливу боротьбу на два фронти з ухилами в національному питанні – проти великодержавного шовінізму і місцевого націоналізму. Вона викрила і засудила прояви націоналізму в діяльності О. Шумського, М. Хвильового, М. Волобуєва, що об’єктивно були спрямовані на підрив і ослаблення непорушної дружби українського народу з усіма народами СРСР і насамперед з російським народом...”²¹

Очевидно, що не без “благодійного” компартійного втручання й керівництва висвітлювалася історія української радянської літератури 1920-х років у цьому ж енциклопедичному виданні. Автор відповідного підрозділу С. А. Крижанівський запевняв читачів УРЕ: “В 1925-1927 рр. розгорнулася літературна дискусія. Українські радянські письменники, що стояли на партійних позиціях, в боротьбі з націонал-ухильницькою групою літераторів, очолюваною М. Г. Хвильовим, відстоювали принципи партійності, народності, реалізму. В зв’язку з цією дискусією Комуністична партія (більшовиків) України в рішеннях пленумів 1926 – 1927 рр. викрила хвильовим, як один з проявів місцевого націоналізму в лавах КП(б)У... Під впливом гострої критики з боку радянської громадськості пізніше змушені були самоліквідуватися такі письменницькі групи, як “Вапліте”, “Марс”, “Авангард”, “Пролітфронт”, учасників яких не обминули шкідливі ідейно-естетичні впливи

хвильовизму”²² Наголошувалося, що такі письменники, як М. Хвильовий, “прагнули спрямувати молоду українську прозу на шлях “активного романтизму”, що протистояв як реалізові, так і тому революційно-романтичному напрямку, який репрезентували у ранніх творах А. Головка (“Червона хустина”, “Пилипко”), М. Ірчан (“Фільми революції”) та ін. Однак в українській прозі з часом все більше міцнів і переважав реалістичний напрям...”²³.

29 квітня 1966 р. Відповідальний секретар Головної редакції УРЕ Валентин Михайлович Терлецький (1916 – 1979) підписав листа подяки М. Кошарнівському за участь у громадському обговоренні макета 17-го тому енциклопедії: “Шановний тов. Кошарнівський! Головна редакція Української Радянської Енциклопедії з вдячністю розглянула Ваші зауваження до статті “Література” макета 17-го тому УРЕ – “Українська Радянська Соціалістична Республіка”.

При цьому просимо взяти до уваги, що ми були обмежені у своїх можливостях піти Вам назустріч, бо мусили враховувати обсяг тому, принципи, які об’єднують всі розділи книги, технічні умови та інші фактори.

Складаємо Вам щиро подяку за участь у громадському обговоренні макета першого енциклопедичного видання про Радянську Україну”²⁴.

Цікавий лист М. Кошарнівського від 8 лютого 1962 р. до письменника Г. Григор’єва (1898 – 1971) з нагоди виходу споминів літератора “У старому Києві” (К., 1961), де розповідалося про біографію міста перших двох десятиліть ХХ ст., який розпочинався з такої преамбули: “Останні роки, коли дужче почав хворіти й менше працювати (а рік ось вже не працюю), я почав писати авторам тих книг, що сподобалися мені. Чимало прожив я (йде 62-ий рік), чимало бачив, читав і пережив і тому, читаючи книжки, частенько бачу помилки, огріхи. Отже, й пишу про це”²⁵.

Відтак, зробивши низку ґрунтовних посторінкових конкретно-історичних зауважень щодо змісту “У старому Києві”, Микола Григорович, серед іншого, звернув увагу на побіжно-зневажливу авторську згадку на с. 310 про “історичні екскурси Грушевського”, наголосивши щодо цього: “Описка. Це ж не “екскурси”, а велика дослідницька робота історика – *ідеаліста, буржуазно-націоналістичного історика*”²⁶ (виділення по тексту – М. Кошарнівського). Отже, зауваження кореспондента Григорія Прокоповича звучало принаймні двозначно – у ширшому контексті стає зрозумілим, що дописувач клав наголос саме на “великій дослідницькій роботі історика”, а оцінка М. Грушевського як “ідеаліста, буржуазно-націоналістичного історика” була лише неодмінною даниною вимогам ідеологічної кон’юнктури й офіційному “марксистсько-ленінському” історіографічному дискурсу радянської історіографії.

Повертаючись до оцінки вищезгаданої мемуарної книги Г. Григор’єва, в іншому листі до автора від 5 березня 1962 р. М. Кошарнівський спростовував його виправдання/пояснення щодо окремих фактологічних огріхів “У старому Києві”: “Щодо Ваших посилань на “дуже сувору перевірку в Інституті історії АН УРСР”, то це “argumentum ad hominem”. Не зневажаю його (інституту), але мушу відзначити, що він ніяк не виправдав тих коштів, що витратили на нього в післявійськові роки, й у його роботах, що я їх знаю (обмаль, на жаль), зокрема в “Нарисах історії КПУ”, є помилки [...]”²⁷. У даному разі, необізнаний з реаліями академічного життя УРСР, М. Кошарнівський поєднав дві різних установи – Інститут історії партії при ЦК КПУ – філію Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (саме його співробітникам належало авторство “Нарисів історії Комуністичної партії України”) та академічний Інститут історії АН УРСР, що його працівники рецензували рукопис “У старому Києві”.

У листі до Ю. Смолича від 12 квітня 1968 р. Микола Кошарнівський знову повертався до зустрічей влітку 1932 р. на Чернігівщині з М. Хвильовим та О. Досвітнім. Це, наскільки нам відомо, найдокладніший опис цього епізоду Миколою Григоровичем: “В 1932 р. влітку до нас у Чернігів приїхали відпочити Олесь Досвітній з родиною й М. Г. Хвильовий з донькою, студенткою педтехнікуму. Зайшли до мене (я очолював тоді культуру в Чернігові й Черніг[івському] районі), розповіли, що приїхали відпочити й зокрема полювати в околицях Чернігова, й просили допомогти влаштуватися з квартирами й харчами (тоді ж була картк[ова] система). Начальство міста, зваживши, що вони визнали помилки, що їм потрібні пристойні умови для праці, доручило мені організувати їх. І я це зробив на “5” (О. Досв[ітнього] влаштували у вільній умебльованій квартирі директора Черн[ігівського] ІНО). Бідні вони були (Ви самі це знаєте, тобто як бідно жили ми тоді всі, письменники зокрема; у Миколи Григор[овича] штани були з чортової шкі). Я попередив їх, що боровся з хвильовізмом, щиро, гостро. У нас склалися дружні відносини, іноді ми зустрічалися, але ні разу не сперечалися – не бачив й не чув я від них рецидивів хвильовізму. Та й 2^с вид[ання] “Нарису історії КП України” відзначає, що М. Хвильовий визнав свої помилки й помер членом партії.

До речі, дивуюся, чому не видають кращі його твори (а серед них були гарні – я й досі пам'ятаю “наизусть” всю новелу “На глухім шляху”. Може, тому, що читав її, будучи вчителем в сільській глухомані, серед сосен і спав на печі... А “Кіт у чоботях?!”)

Дивуюся, бо твори спільників М[иколи] Г[ригоровича] на літер[атурному] фронті видано (О. Досвітній], Г. Епик і т. д.). Був би живий М[икола] Г[ригорович], він був би героєм 1941 – 1945 рр. Але вернімося а nos moutons. В гості до М. Хвильового й О. Досвітнього приїздили й спільно з ними полювали, зокрема на цілинному тоді торфовищі Замглай, їх друзі. Так я познайомився з Г. Епіком й М. Йогансенем. З Г. Епіком зустрічався раз, з М. Йогансенем – двічі (а потім в Харкові двічі, раз у гурті письменників). Лишилися й матеріальні пам'ятки: подарував мені книжку поезій з дружнім надписом і відремонтував мого будильника (першого радянського випуску). Мені здається, повторюю, що у ваших спогадах Майк Йогансен живий, а, значить, і правдиво змальований. Але, може, Ви про жінок трохи “зглядили”? Я не за те, щоб “de mortuis aut bene, aut nihil”. Але ж... В класичних спогадах якось мало про це. Звичайно, я мало знав М. Йог[ансена], але чув про нього чимало²⁸.

Листування М. Кошарнівського з редакцією “Української Радянської Енциклопедії”, насамперед з приводу підготовки її підсумкового тому – “УРСР” (або “Україна”, як називав його кореспондент), як і з іншими адресатами ірпінського пенсіонера (переважно вітчизняними літераторами й назагал з приводу літературно-історичної мемуаристики), було яскравою, але маловідомою спробою верифікації історичних знань не лише окремих осіб з письменницького істеблішменту УРСР, а й намаганням відкоригувати офіційний історіографічний дискурс у бік принаймні об'єктивнішого висвітлення табуйованих за доби сталінізму історичних подій (голод 1921–1922 рр., Голодомор 1932 – 33 рр.) та окремих постатей української радянської історії (М. Грушевський, М. Хвильовий, М. Йогансен та ін.). Оприлюднення інформації про вищезгадане листування М. Кошарнівського, на нашу думку, дозволить виразніше реконструювати громадський контекст (неофіційний дискурс), що у ньому відбувалося написання й публікація упродовж 1960-х рр. низки мемуарних праць відомих вітчизняних письменників, а також завершувалося перше видання “Української Радянської Енциклопедії”. Подібна критична рецепція, зокрема мемуарної трилогії Ю. Смолича “Розповідь про неспокій”²⁹, вже висвітлювалася в історіографії на прикладі постаті виразної представниці літературно-мистецької інтелігенції України, історика й громадського діяча Надії Віталіївни Суворцової (1896 – 1985)³⁰.

1 Від Головної редакційної колегії // Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1965. – Т. 17: Українська Радянська Соціалістична Республіка. □ С. 5.

2 Там само. – С. 6.

3 Хвильовий М. На глухім шляху / М. Г. Хвильовий // Хвильовий М. Вибрані твори / Упоряд. Р. Мельників. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 114-119.

4 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 30а – 30г зв. (далі – ЦДАВО України).

5 ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 30д – 30д зв.

6 Там само. – Арк. 30ж – 30з зв.

7 Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 496. – Арк. 36-36 зв. (далі – ЦДАМЛМ України).

8 Там само. – Арк. 15.

9 Там само.

10 Там само. – Арк. 25-26.

11 Там само. – Арк. 42 зв.

12 Сфремов С. Щоденники, 1923-1929 / С. О. Сфремов; [Національна б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т архівознавства; упоряд.: О. І. Путро (голов. упоряд.) та ін.; редкол.: О. С. Онищенко, О. І. Путро, М. І. Панчук та ін.]. – К.: ЗАТ “Газета “РАДА»”, 1997. – С. 474, 476.

13 Кошарнівський М. З історії старої паперової промисловости на Чернігівщині / М. Г. Кошарнівський // Бібліологічні вісті. – 1930. – № 3 (24). – С. 5-43; № 4 (25). – С. 49-71.

14 Кошарнівський [М.] За більшовицьку партійність та непримиренність: [Рец. на кн.: В. Щербаків. Нарис з історії соціал-демократії на Чернігівщині (1902-1917). [Харків] “Пролетар”. Тираж 1 500, стор. 218] / [М.] Кошарнівський, Г. Терезанська // Літопис революції. – 1932. – № 1-2. – С. 197-208.

15 Див.: Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник / [НАН України. Інститут історії України; Фонд розвитку історичних досліджень; редкол.: В. А. Смолій (голов. ред.) та ін.]. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 93, 188. – (Українські історики. Вип. 1).

16 ЦДАМЛМ України. – Ф. 27. – Оп. 2. – Спр. 192. – Арк. 4 зв.

17 Коваленко О. Б. Три справи і одне життя: П. К. Федоренко / О. Б. Коваленко, В. В. Ткаченко // Репресоване краєзнавство: 20-30-і роки / АН України. Інститут історії України; Всеукраїнська спілка краєзнавців; Мін-во культури України; редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Рідний край, 1991. – С. 231.

18 Федоренко П. К. Рудні левобережної України в XVII – XVIII вв. / П. К. Федоренко; [АН СССР. Інститут історії; отв. ред. В. К. Яцунский]. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 263 с.

19 ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 32.

20 Коломійченко І. І. Українська РСР в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію і підготовку суцільної колективізації сільського господарства (1926-1929 рр.) / І. І. Коломійченко // Українська Радянська Енциклопедія / Головна редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) та ін. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1965. – Т. 17: Українська Радянська Соціалістична Республіка. – С. 140.

- 21 Вівдиченко І. І. Комуністична партія України / І. І. Вівдиченко, В. С. Костенко, І. Д. Назаренко, П. І. Павлюк, У. І. Рядніна, В. М. Самофалов, А. Т. Чеканюк, О. Т. Юрченко // Українська Радянська Енциклопедія / Головна редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) та ін. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1965. – Т. 17: Українська Радянська Соціалістична Республіка. – С. 177-201.
- 22 Крижанівський С. А. Радянська література / С. А. Крижанівський // Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1965. – Т. 17. – С. 559.
- 23 Там само.
- 24 ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 34.
- 25 ЦДАМЛМ України. – Ф. 27. – Оп. 2. – Спр. 100. – Арк. 1.
- 26 Там само. – Арк. 3.
- 27 Там само. – Спр. 192. – Арк. 3.
- 28 ЦДАМЛМ України. – Ф. 169. – Оп. 1. – Спр. 388. – Арк. 47-48 зв.
- 29 Усі частини мемуарної трилогії Ю. Смолича зберігалися у бібліотеці М. Кошарнівського з автографами письменника: “Вельмишановному Миколі Григоровичу Кошарнівському на добру згадку. 17.V.69. Конча-Озерна. Юрій Смолич» та “Вельмишановному Миколі Григоровичу Кошарнівському на добру пам’ять про наше покоління. 30.VII.70. Київ. Юрій Смолич».
- 30 Див.: Рубльов О. “Я мушу продовжувати свою справу літописця...»: Гулагівська “одісея» Надії Суровцової 1927-1954 рр. у реабілітаційно-мемуарному контексті / О. С. Рубльов, П. Е. Синицький // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 275-277.

УДК:378.(477.83-25)ЛНУ“1914/1918”

© Ісаюк Олеся (Львів)

СТУДЕНТСЬКИЙ СКЛАД ФІЛОСОФСЬКОГО ТА ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТІВ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – 1918 рр.): ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглядаються зміни у національній, релігійній, соціальній, статевій структурі студентської спільноти Львівського університету в роки Першої світової війни та їхня залежність від перебігу воєнних дій. Особливу увагу приділено українській частині студентської громади та випадкам виразного впливу воєнних подій на формування складу студентства.

Ключові слова: Львівський університет, студент, Перша світова війна, філософський факультет, юридичний факультет.

Ісаюк А.

Студенческий состав философского и юридического факультетов Львовского университета в годы Первой мировой войны (1914 – 1918 гг): сравнительная характеристика

В статье рассматриваются изменения в национальной, религиозной, социальной, половой структуре студенческого сообщества Львовского университета в годы Первой мировой войны и их зависимость от хода военных действий. Особое внимание уделено украинской части студенческой общины и случаи выраженного влияния военных событий на формирование состава студенчества.

Ключевые слова: Львовский университет, студент, Первая мировая война, философский факультет, юридический факультет.

Isauk O.

Changes Among Student Common of Philosophy and Law Faculties of Lviv University in the Years of the First World war (1914 – 1918): Comparative Characteristics

There is analyzed in article changes of ethnical, social, religious changes among students of two biggest faculties of Lviv University, which were philosophy and law faculties in the years of the First World war. These changes are researched in the background of war events. The main goal of article is to control relations between war situation and changes among student community. War times didn't became cause for cardinal changes among students, except increase of count mobilized students, women among students and another similar categories and decrease of count students from foreign countries. Structure of student community retranslated ethnical and religious structure of Galicia.

Key words: Lviv University, student, First World war, philosophy faculty, law faculty.

На склад студентської спільноти Львівського університету постійно впливав ряд об'єктивних чинників – національний та соціальний склад населення регіону, економічний стан краю, політичні обставини. Винятково важливою подією у цьому відношенні стала Перша Світова війна. З серпня 1914 року Львів опинився у прифронтовій смузі, 3 вересня 1914 року місто було окуповане російськими військами, під чиїм контролем перебувало до червня 1915 року. Надалі місто перебувало під австрійським контролем до закінчення війни в листопаді 1918 року. У Галичині закінчення Першої Світової війни переросло у війну між українцями та поляками, тому університет продовжував функціонувати в умовах військового часу, по суті, до 1921 року.

У статті розглядаються зміни у складі студентської спільноти за кількома основними параметрами – кількість, віровизнання, національне та соціальне походження, статевий склад. Військова ситуація також сприяла появі або кількісному зросту специфічних груп студентів. Насамперед це були студенти-військові, студенти з інших регіонів Австрійської імперії, студенти,